

УДК 791.64(497.1)"1931/1940"(093.2)
791.2(470)"1931/1940"(093.2)
791.43:351.751.5(497.1)"1931/1940"(093.2)

Оригиналан научни рад
Примљен: 24. 11. 2015.
Прихваћен: 28. 1. 2016.

Милана ЖИВАНОВИЋ
Филозофски факултет Универзитет у Београду
milana.zivanovic@yahoo.com

Совјетски филмови на биоскопском репертоару у Краљевини СХС/Југославији

Апстракт: На основу руске и српске архивске грађе, штампе из међуратног периода и литературе рад расветљава питање увоза и приказивања совјетских филмова у Краљевини СХС, односно Југославији. Без обзира на званичну политику државе која је одбијала да призна Совјетски Савез до 1940, увоз филмова из социјалистичке државе указује на постојање извесних трговинских и културних односа између две земље.

Кључне речи: совјетски филм, Краљевина Југославија, цензура, српско-руски односи

Моћ покретних слика које су откривене крајем 19. века била је почетком бољшевичке револуције предмет посебног изучавања, поготово могућности преношења и усвајања порука код гледалаца, односно утицаја на њихове ставове и деловање. У складу са речима В. И. Лењина да је „од свих уметности, филм за нас најзначајнији“, Совјети су схватили вредност слике као средства које може једноставно и недвосмислено да шири њихову идеологију у народу, који је био већином неписмен, утичући при том на њихове емоције. Излажући појединце у биоскопској сали својим порукама и самим тим реакцијама осталих гледалаца, деловање је постајало ефективније. Преко филмова могли су да агитују и пропагирају своје револу-

ционарне идеје и политику код сопственог становништва,¹ али и широм европских држава извозећи производе своје филмске индустрије. Ипак, извесну препреку у остварењу ових циљева су имали у иностраним цензурним комисијима, које су уклањале пропагандне сцене из филмова.

Филм је као вид забаве изазивао велико интересовање и међу становништвом Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Његова популарност и привлачност слике била је повезана са чињеницом да је проценат неписмених износио 52%. Оваква ситуација је пружала могућност за ширење домаће и иностране пропаганде, позитивне или негативне, путем биоскопског платна, што је знала и власт, иако је на филм гледала као на занатску услугу, регулишући кинематографску делатност Законом о радњама.² Стога је држава створила механизме за спречавање непожељног утицаја на своје поданике.

Од настанка, Краљевина СХС, односно Краљевина Југославија (од 1929) је била свесна опасности од ширења револуционарних активности, покрета и идеја, и њиховог преношења на територију монархије, поготово од оних који су били близу њених граница.³ Као део санитарног кордона према Совјетском Савезу, њена антикомунистичка доктрина је подразумевала одсуство званичних дипломатских односа са московским режимом, који је покушавао да оствари макар своје неформално присуство у њој.⁴ Међутим, по-

-
- 1 David Gillespie, *Early Soviet Cinema, Innovation, Ideology and Propaganda*, (London: Wallflower Press, 2005); Peter Kenez, *The Birth of the Propaganda State (Soviet media and mass mobilization)*, (Cambridge: University Press, 1986); Peter Kenez, *Cinema and Soviet Society. From the Revolution to the Death of Stalin*, (London, New York: I. B. Tauris, 2001); Denise J. Youngblood, *Soviet cinema in the Silent Era 1918–1935*, (Texas: University of Texas Press, 1991); Anna Lawton, *The Red Screen. Politics, Society, Art in Soviet Cinema*, (London, New York: Routledge, 1992); Ежи Теплиц, *История киноискусства*, I: 1895–1927, (Москва: Прогресс, 1968); Ежи Теплиц, *История киноискусства*, II: 1928–1933, (Москва: Прогресс, 1971); Ежи Теплиц, *История киноискусства*, III: 1934–1939, (Москва: Прогресс, 1973); Нея М. Зоркая, *История советского кино*, (Санкт-Петербург: Алетейя, 2005); Mira Lim i Antonjin Lim, *Najvažnija umetnost – Istočnoevropski film u dvadesetom veku*, (Beograd: Clio, 2006).
  - 2 Љубодраг Димић, *Културна политика Краљевине Југославије 1918–1941*, III: Политика и стваралаштво, (Београд: Стубови културе, 1997), 326.
  - 3 Горан Милорадовић, *Карантин за идеје. Логори за изолацију сумњивих елемената у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца 1919–1922*, (Београд: Институт за савремену историју, 2004); Miroslav Jovanović, „Kraljevina SHS i antiboljševička Rusija 1918–1924“, *Tokovi istorije* 1–2/1995, 96.
  - 4 Алексеј Тимофејев, *Руси и Други светски рат у Југославији: Утицај СССР-а и руских емиграната на догађаје у Југославији 1941–1945*, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2011), 225–249.

неки контакти између представника и држављана две земље нису забрањивани.⁵ Трговинска размена је дозвољавана, укључујући и увоз филмова из Совјетског Савеза. Али, постојала су извесна ограничења, највише по питању количине пропаганде коју садржи један филм. Прво ограничење је представљало опште одобрење државних власти за приказивање увезеног производа, а друго дозвола цензурних комисија, које су одлучивале и о приказивању одређених сцена, које су с обзиром на процену пропагандног карактера могле бити и избачене. Управо та чињеница и одсуство државних докумената о забрани и разлозима за доношење те одлуке отежавају могућност прецизне анализе приказаних филмова и дозвољене пропаганде у њима. Стога се анализа ослања на непосредна сведочанства о сценама које су уклоњене након пројекције.

Питање цензуре је представљало прво и основно питање које је власт уредила регулативама. Државне институције су врло рано успоставиле контролу над приказиваним производима. О томе говори доношење акта локалних органа Министарства унутрашњих дела⁶ и *Уредбе о цензури кинематографских филмова* бана Хрватске и Славоније већ 1919. године. Уредбом је цензура оправдана са становишта морала и просвете, државног поретка и народне одбране и прописано да треба да је спроводе управне бановинске власти. Уосталом, таква је ситуација била и у остатку земље, будући да је до доношења закона 1931. цензура била у надлежности управних државних власти.⁷ Ипак, иако је Финансијски закон за 1927/1928.⁸ предвиђао израду правилника о цензури сарадњом министара унутрашњих дела и финансија, Финансијским законом за 1928/1929. је цензурисање пренето у надлежност Министарства просвете, с обавезом доношења правилника.⁹ Он је прописан 1932. и одређује да цензуру врши комисија у Београду (док Виша цензурна комисија доноси коначне одлуке о жалбама на њена решења),¹⁰ иако је 1925. одлуком министра унутрашњих дела Божићара Марковића¹¹

5 Bogdan Krizman, *Vanjska politika Jugoslavenske države 1918–1941. Diplomatsko-historijski pregled*, (Zagreb: Školska knjiga, 1975), 68–73.

6 Dejan Kosanović, *Kinematografija i film u Kraljevini SHS/Jugoslaviji: 1918–1941*, (Beograd: Filmski centar Srbije, 2011), 26.

7 Исто, 40.

8 *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, бр. 73, година IX, 1. 4. 1927, 26.

9 *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, бр. 72, година X, 29. 3. 1928, 303.

10 *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 46, година XIV, 27. 2. 1932, 134.

11 О Божићару Марковићу видети: Мира Радојевић, *Научник и политика. Политичка биографија Божићара В. Марковића (1874–1946)*, (Београд: Филозофски факултет, 2007).

установљена једна комисија при Управи града Београда и друга, вишестепена, у том министарству.¹² *Изменама и допунама Правилника о цензури филмова* је створена и поткомисија у Загребу (иако је цензурна комисија у овом граду већ постојала), чију надлежност одређују министри унутрашњих послова и просвете.¹³

Закон о уређењу промета филмова је прогласио Министарски савет на челу са Петром Живковићем децембра 1931. а његов законодавац је био краљ Александар, с обзиром да је донет пре почетка рада нове скупштине.¹⁴ Овај акт је прописао оснивање државне филмске централе као подручне установе Министарства унутрашњих послова,¹⁵ коју је могуће повезати са контролом и борбом против ширења револуционарних идеја коју је Министарство спроводило на границама. Њен председник је био шеф Централног пресбириа (ЦБП) Председништва Министарског савета,¹⁶ а остали чланови су били представници министарстава унутрашњих послова, просвете, трговине и индустрије, социјалне политике и народног здравља (које постављају надлежни министри), као и председници Удружења сопственика кинематографа у Краљевини Југославији и Савеза произвођача филмова у Краљевини Југославији.¹⁷ Значај учешћа Министарства социјалне политике у наведеној установи је у чињеници да је преко филма и Школе народног здравља у Загребу, њен оснивач, Андрија Штампар, лекар и начелник Хигијенског одељења овог министарства, настојао да подигне здравствено образовање маса.¹⁸ Он је био и киноаматер, снимао је 8-мм и 16-мм камером породичне и путописне филмове, нарочито током службених боравака у СССР-у средином четврте деценије 20. века.¹⁹

12 Архив Југославије (АЈ), Министарство просвете Краљевине Југославије, 66-631-1040, Решење министра унутрашњих дела Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Божидара Марковића Ј. В. Вг. 7181 од 4. маја 1925.

13 *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 76, година XIV, 2. 4. 1932, 339.

14 Ivo Škrabalo, *101 godina filma u Hrvatskoj 1896–1997. Pregled povijesti hrvatske kinematografije*, (Zagreb: Nakladni zavod Globus, 1998), 103; Kosanović, *n. d.*, 28.

15 *Уредбом о саставу и раду Државне филмске централе и о промету филмова* Централна постаје самостална установа при Министарству трговине и индустрије. *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 154, година XV, 11. 7. 1933, 817.

16 ЦПБ је представљао неформално министарство пропаганде. Основан је 1929. након проглашења шестојануарске диктатуре. О њему видети: Бојан Симић, *Пропаганда Милана Стојадиновића*, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2007), 79–103.

17 *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 285, година XIII, 5. 12. 1931, 1913.

18 Željko Dugač, „Zdravstveno prosvjeđivanje filmom ranih 1920-ih u Hrvatskoj“, *Časopis za savremenu povijest* 3/2009, 754; Škrabalo, *n. d.*, 78.

19 Kosanović, *n. d.*, 71.

За председника Централе је постављен хрватски књижевник и публициста Милан Марјановић,²⁰ први шеф ЦПБ-а. Он је био покретач оснивања *Југословенског просветног филма*, друштва са центром у Београду, које је финансирао Пресбиро с циљем повећања домаће производње. Као представници министарстава углавном су постављани њихови чиновници,²¹ док је председник Удружења сопственика кинематографа био преводилац, издавач и уредник „Филмске ревије“ Александар Аранички,²² а Савеза произвођача Душан Грубић (радио је у *Југословенском просветном филму*), који ће бити замењен Михаилом Милојковићем,²³ потпредседником Југословенског просветног филма и почасним председником Савеза.

Уредбом о саставу и раду Државне филмске централе и о промету филмова из јула 1933. предвиђено је да чланове чине по два представника Министарства трговине и индустрије и Министарства просвете, а по једног дају ЦПБ, МУП, Министарство социјалне политике и народног здравља, Министарство војске и морнарице и Министарство финансија.²⁴ Иако је било прописано и да се председник установе бира тајним гласањем, *Уредбом о изменама и допунама Уредбе о саставу и раду Државне филмске централе и о промету филмова* одређено је да председник Министарског савета поставља председника Централе, као и да ЦПБ има два представника уместо једног.²⁵

И Закон и Уредба, као задатак Централе одређују уређење и надзирање увоза, производње и промета филмова, унапређење домаће производње и „помагање васпитања и корисне пропаганде филмом“.²⁶ Закон предвиђа и да дозволе за рад предузећима за

20 Бавио се новинарством и издаваштвом. Учествовао је у оснивању Југословенског одбора 1915. Био је члан делегације Краљевине СХС на конференцији у Паризу. О Милану Марјановићу видети: *Српски биографски речник*, VI, Мар-Миш, (Нови Сад: Матица српска, 2014), 111–112.

21 За представника Министарства социјалне политике је постављен Чедомир Михајловић, председник управе Југословенског просветног филма и некадашњи министар ове институције. Представник унутрашњих послова је био Добрица Матковић, помоћник министра; просвете Драгослав Ђорђевић, помоћник министра просвете; а трговине и индустрије Иван Чок, адвокат, кога ће заменити Аугуст Павлетић, начелник министарства. АЈ, Министарство просвете Краљевине Југославије, 66-383-622, Годишњи извештај Државне филмске централе о раду централе и производњи филма у току 1932, 1.

22 Škrabalo, n. d., 71.

23 Аноним, „Оснивање Савеза произвођача филмова у Југославији“, *Политика*, бр. 8401, година XXVIII, 29. 9. 1931, 12.

24 *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 154, година XV, 11. 7. 1933, 817.

25 Исто, бр. 191, година XV, 23. 8. 1933, 961.

26 *Службене новине Краљевине Југославије*: бр. 285, година XIII, 5. 12. 1931, 1913; бр. 154, година XV, 11. 7. 1933, 817.

увоз издаје Министарство трговине и индустрије у сагласности са МУП-ом, по одобрењу Филмске централе.²⁷ Уредба прописује и да предузећа за увоз подносе Централни молбе за регистровање филмова пре приказивања наводећи назив филма и кратак опис садржаја.²⁸

Интересовање и потреба државе за остваривањем контроле над кинематографијом повезана је и са чињеницом да је она остваривала значајне приходе од државне, бановинске и општинске таксе на биоскопске улазнице, које су биле пореске обавезе власника биоскопа. Држава је успоставила контролу над приходима које је биоскоп зарађивао од приказивања филма преко нумерисаних улазница које је штампала Генерална дирекција пореза Министарства финансија, а за које су биоскопи плаћали законску таксу и трошкове штампања.²⁹ Управо на тај начин је и укључено Министарство финансија у одлучивање о филму. О повезаности државне власти са кинематографијом говори и чињеница да се власник загребачког предузећа *Croatia – tvornica filmova d.d.* гроф Јосип Бомбелес, као пријатељ краља Александра и кнеза Павла, бавио поверљивим политичким мисијама.³⁰

Иначе, биоскоп је на основу проспеката и рекламног материјала уговарао са заводима филм за изванредан временски период и изнајмљивао га на проценат. Након истека рока, према упутству дистрибутера копију је прослеђивао следећем који га је уговорио.³¹

Увоз совјетских филмова у Југославију био је повезан са Сајузтаргкином (Союзторгкино). Он је био самостална привредна јединица која се налазила у оквиру Главне управе кинематографије, а по питању увоза и извоза био је под контролом Народног комесаријата за спољну трговину. Његова основна одељења су била експортни и импортни део, рачуноводство и група за најам.³² Главни задаци су били: извоз совјетских филмова у иностранство, увоз апаратуре, страних филмова и њихов

---

27 Исто, бр. 285, година XIII, 5. 12. 1931, 1913.

28 Исто, бр. 154, година XV, 11. 7. 1933, 818.

29 Исто, бр. 73, година IX, 1. 4. 1927, 25.

30 Горан Милорадовић, *Лепота под надзором. Совјетски културни утицаји у Југославији 1945–1955*, (Београд: Институт за савремену историју Србије, 2012), 243.

31 Kosanović, *n. d.*, 38.

32 Российский Государственный Архив Литературы и Искусства (РГАЛИ), Всесоюзное объединение по экспорту и импорту, ф. 2918, оп. 1, д. 4, лл. 1, Справка о работе.

закуп. Наведене делатности је спроводио преко трговинских представништава (осим у Француској и САД-у) и са „посебним државама“ непосредним контактом са тамошњим фирмама,³³ у које је спадала до 1940. и Југославија. Ипак, према одлуци Савета народних комесара из 1935, директан контакт са страним фирмама, овлашћења за купопродајне трансакције и целокупна финансијска одговорност предати су државним предузећима.³⁴

Совјетска филмска индустрија,³⁵ према извештају из 1938, била је суочена са неколико проблема: буџет и средства уложена у њену делатност, број извезених филмова који је био занемарљив у поређењу са европским или америчким и слаб квалитет копија.³⁶ Такође, недостатак је представљало и непревођење филмова на језик државе у коју се извозе, што је доводило до тога да су у иностранству копирани без контроле садржаја текста, остављајући тиме могућност да се користе против СССР-а.³⁷

Уколико се погледа табела филмова који су увезени у Југославији од 1932. до 1939, настала на основу података који су објављивани у статистичким годишњацима,³⁸ може се упоредити број укупно увезених страних са бројем америчких, немачких и совјетских филмова.

33 РГАЛИ, Всесоюзное объединение по экспорту и импорту, ф. 2918, оп. 1, д. 4, лл. 2, Справка о работе.

34 Аноним, „Нов режим трговинских трансакција Совјетске Русије са иностранством“, *Политика*, бр. 9778, година XXXII, 11. 8. 1935, 10.

35 Проблем на који су указивали совјетски филмски критичари 30-их година био је незнатан број произведених филмова, нарочито с обзиром на то да се у наведеном периоду повећава холивудска продукција. Тај проблем је био последица строго централизоване контроле Партије над свим сегментима настанка филма. Kenez, *Cinema and Soviet Society*, 121, 127–129.

36 РГАЛИ, Всесоюзное объединение по экспорту и импорту, ф. 2918, оп. 1, д. 7, лл. 8, Справка о работе.

37 РГАЛИ, Всесоюзное объединение по экспорту и импорту, ф. 2918, оп. 1, д. 7, лл. 7, Справка о работе.

38 *Statistički godišnjak 1932*, IV, (Beograd: Državna štamparija, 1934), 367; *Statistički godišnjak 1933*, V, (Beograd: Državna štamparija, 1935), 348; *Statistički godišnjak 1934–1935*, VI, (Beograd: Državna štamparija, 1936), 335; *Statistički godišnjak 1936*, VII, (Beograd: Državna štamparija, 1937), 395; *Statistički godišnjak 1937*, VIII, (Beograd: Državna štamparija, 1938), 307; *Statistički godišnjak 1938–1939*, IX, (Beograd: Državna štamparija, 1939), 397; *Statistički godišnjak 1940*, X, (Beograd: Državna štamparija, 1941), 377.

Година	Укупан број филмова	Амерички филмови	Немачки филмови	Совјетски филмови
1932.	440	227 (51,5%)	199 (45,2%)	0 (0%)
1933.	527	301 (57,1%)	184 (34,9%)	3 (0,56%)
1934.	623	453 (72,7%)	107 (17,1%)	5 (0,80%)
1935.	678	436 (64,3%)	144 (21,2%)	4 (0,58%)
1936.	786	446 (56,7%)	216 (27,4%)	2 (0,25%)
1937.	780	436 (55,8%)	174 (22,3%)	1 (0,12%)
1938.	924	582 (62,9%)	207 (22,4%)	1 (0,10%)
1939.	769	467 (60,7%)	139 (18%)	0 (0%)

У поређењу са бројем увезених дела холивудске продукције, који су чинили већину (између 50 и 70%), проценат совјетских филмова је занемарљив (0–0,8%). Интересантно је Југославија 1939. није увезла ниједан совјетски филм, иако су руски језик и култура били сроднији њеним гледаоцима, а да је те године на бугарским репертоарима било приказано 608 филмова из СССР-а (5,8%).³⁹

Наредна табела,⁴⁰ која приказује однос броја укупно забрањених филмова са бројем забрањених америчких, немачких и совјетских (изражен и у процентима), указује на то да је проценат броја забрањених совјетских филмова варирао од 0 до 20% у периоду од 1933. до 1937. године.

Година	Укупан број забрањених филмова	Забрањени амерички филмови	Забрањени немачки филмови	Забрањени совјетски филмови
1933.	12	5 (41,6%)	3 (25%)	2 (16,6%)
1934.	17	5 (29,4%)	8 (47%)	2 (11,7%)
1935.	14	2 (14,2%)	7 (50%)	0 (0%)
1936.	5	1 (20%)	1 (20%)	1 (20%)
1937.	9	2 (22,2%)	3 (33,3%)	1 (11,1%)

Увоз филмова из Совјетског Савеза у Југославију је био проблематичан због њихове пропагандне поруке. Власт је сматрала да угрожавају стабилност државе и да су опасни за народ, страхујући од ширења револуционарних идеја и утицаја које би могли изазвати.

39 Bojan Simić, *In the Spirit of National Ideology. Organization of State propaganda in Eastern and Southern Europe in the 1930s, Comparative perspectives on Poland, Yugoslavia and Bulgaria*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2013), 179.

40 Аутор је прилагодио табелу професора Дејана Косановића. Kosanović, *n. d.*, 41.

Упркос томе, марта 1927. је приказан први совјетски филм – „Поштарева кћи“. У том периоду (крајем јануара 1927) су у југословенској и бугарској штампи (према наводима *Политике*) објављиване вести о приближењу Београда Москви,⁴¹ а *Правда* је саопштила да је Краљевина предложила совјетској влади склапање трговинског уговора.⁴² О обнови трговинских односа са Совјетима су расправљали представници трговинских и индустријских комора на позив конзуларног одељења Министарства иностраних дела.⁴³ Међутим, иако одлука није сачувана односно објављена, према наводима Министарства трговине из 1930, размена није забрањена прописима нити условљена посебним дозволама.⁴⁴ Иначе, у новембру 1922, током конференције у Лозани, постигнут је споразум између Момчила Нинчића, тадашњег министра иностраних послова, и Воровског, совјетског представника, о размени делегата за трговину и репатријацију Југословена, али је тај договор поништен демаршом В. Н. Штрандмана, царског посланика у Београду, и интервенцијом Пашића.⁴⁵ Поставља се питање да ли је сменом Пашићеве владе априла 1926. започет увоз совјетских филмова и да ли је његовом смрћу децембра исте године нестала и препрека њиховом приказивању?

Иако се у Југославији гледало на совјетске филмове (поготово уколико су се бавили револуцијом) као на видове „социјалне опасности“, интересантна је чињеница да је управо она била једна од првих држава која је у августу 1926, седам месеци након премијере у Бољшом театру, откупила Ејзенштајнову „Оклопњачу Потемкин“. Увезла ју је загребачка фирма *Супер филм* заједно са „Лађаром са Волге“,⁴⁶ а филмови су описани као пропагандни и „прожети комунистичком тенденцијом“.⁴⁷ Загребачки часопис *Вечер* је августа 1926, најављујући репертоар тог града за јесењу сезону, поменуо „Оклопњачу Потемкин“ као „руско чудо“ „гигантских димензија“, „велепјесан праисконске чежње сваког патника за слободом и људ-

41 Аноним, „Наши односи са Русијом“, *Политика*, бр. 6730, година XXIV, 20. 1. 1927, 4.

42 Аноним, „Трговачки уговор између С. Х. С. и Русије?“, *Политика*, бр. 6743, година XXIV, 2. 2. 1927, 7.

43 Аноним, „Обнова веза са Русијом?“, *Политика*, бр. 6745, година XXIV, 4. 2. 1927, 3.

44 АЈ, Министарство трговине и индустрије Краљевине Југославије, 65-261-786, Писмо Министарства трговине и индустрије Краљевине Југославије II Бр. 17839/с Пучкој штампарији од 14. јуна 1930.

45 Krizman, *n. d.*, 73.

46 „Лађар са Волге“ је дело холивудске продукције у режији Сесила де Мила.

47 Stevo Ostojić, *Rat, revolucija, ekran*, (Zagreb: Spektar, 1977), 14.

ским достојанством“.⁴⁸ Још је интересантнија одлука цензурне комисије у Љубљани да одобри приказивање овог филма.⁴⁹ Међутим, интервенцијом Одељења јавне безбедности Управе града Београда, Министарства унутрашњих дела и великог жупана загребачке области, забрањен је због могућности „разорног и деструктивног“ деловања на масе. Наређено је да сви делови филма буду уништени или изнети ван граница земље у року од осам дана, у супротном их је потребно заплени. Према изјави власника *Супер филма* Ханса Клајнлајна, филм је два пута (и у Београду и у Загребу) забрањен и враћен трговачком представништву *Совкина* у Берлину, што наводи на закључак да је од њега и купљен, односно да су на тај начин увозени совјетски филмови у Југославију.

Сам филм је био приказан у Загребу у биоскопу *Олимп* на пројекцији за власнике биоскопа и позване новинаре и оставио је „снажан, управо фасцинантан утисак на све присутне“. Драматург и шеф пропаганде *Супер филма* Златко Горјан је избацио одређене сцене (сцену са падом колица низ степенице, трулим месом и стрељањем на палуби) и ублажио поједине натписе. Његове активности су биле успешне – војна цензура, састављена од петорице генерала и високих официра, дала је одобрење за приказивање.⁵⁰ Међутим, коначну одлуку је ипак дао двор и она је гласила – забрана.

О томе је била обавештена и *Политика*, која у чланку из децембра 1927. године наводи да „Оклопњача Потемкин“, „Лађар са Волге“ и „Цар Иван Грозни“⁵¹ неће бити приказани. Аутор истиче „ненадмашну“ вредност „Оклопњаче Потемкин“, којој је публика, у малом броју земаља у којима је одобрена, певала „читаве химне“.⁵² Помиње и први совјетски, „први прави руски“ филм приказан у Краљевини, „Поштареву кћи“, који је, иако технички несавршен и „сувише позоришан“, ближи Русији и Југославији „од свих Француза и Руса у улогама козачких официра“.⁵³ И „Цар Иван Грозни“ је описан као „изванредан“, с изразитом уметничком основом и без пропагандних намера. Аутор, који је погледао филм у Берлину, овако га је доживео: „Ни у једном тренутку, ми нисмо имали ути-

---

48 Исто, 14.

49 Исто, 14.

50 Горјан наводи да је током пројекције коментарисано: „Како ће утицати на масе?“ и „Није угодно“, иако је указивано на уметничку и историјску вредност филма, као и да је то прошлост. *Ostojić, n. d.*, 15.

51 Оригинални назив филма је „Крыльа холопа“ - „Крила холопа“ из 1926. године.

52 С., „Филмови које нећемо видети“, *Политика*, бр. 7046, година XXIV, 8. 12. 1927, 8.

53 Исто.

сак глуме, представе“ и „Провели смо једно кратко време на двору Ивана Грозног“.⁵⁴

Након пада прве шестојануарске владе Петра Живковића 1932. и ублажавања политичког курса, на биоскопском репертоару се појављује педагошки интониран филм „Пут у живот“. На његовој премијери су извидане рекламе, померани редови седишта и публика, нестрпљива да погледа филм, лупала је ногама о под. И у Загребу (у биоскопу *Уранија*) постојало је велико интересовање за тај филм, толико да су људи седели и на поду, док је у Словенији коришћен као једна од метода васпитања занемарене омладине у казним и поправним заводима.⁵⁵ Међутим, филм је приказан у скраћеној верзији и поднаслови су били препуни грешака. Питање подналова је представљало значајан елемент у цензури. Увођењем шестојануарске диктатуре превођење страних филмова је било условљено писањем на државном језику (српско-хрватско-словеначком), па је коначну коректуру превода текстова који су морали бити слани у Београд, давао начелник Министарства просвете Милан Димовић. Он је био вршилац дужности шефа уметничког одељења Министарства, затим руководилац филмског одсека те установе, а учествовао је и у дефинисању одредби Правилника за цензуру.⁵⁶ Његове лексичке редакције су довеле до мешања екавице, ијекавице и туђица, негативних реакција публике и кинематографа у Хрватској⁵⁷ и полемике са хрватским књижевником Маријаном Микцем, зенитистом⁵⁸ почетком 20-их, који је био заступник америчког *Fox-a* односно *Paramount-a* за увоз и дистрибуцију и помагао у производњи његових филмских журнала у Краљевини.⁵⁹ Микац га је чак оптужио за „диктаторско“ поступање и „самовољу“⁶⁰ у прегледавању текстова, тражећи његову смену.⁶¹

54 Исто.

55 Ostojić, *n. d.*, 12–13.

56 АЈ, Министарство просвете Краљевине Југославије, 66-631-1040, Одлука министра просвете Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца Милана Грола П. Бр. 13393 од 23. августа 1928.

57 Škrabalo, *n. d.*, 101–102.

58 О зенитизму видети: Радован Вучковић, *Модерни правци у књижевности*, (Београд: Просвета, Нолит, 1986), 33; Slobodan Ž. Marković, „zenitizam“, *Rečnik književnih termina*, (Београд: Nolit, 1986), 887.

59 Goran Miloradović, „Od anarhizma do šovinizma: Drugi svetski rat i pripadnici avangardnog umetničkog kruga oko časopisa Zenit – Ljubomir Micić i Marijan Mikac“, *Intelektualci i rat 1939–1947. Zbornik radova s Desničinih susreta 2012*, Dio 2, ur. Drago Roksanđić, Ivana Cvijović Javorina, (Zagreb: Filozofski fakultet, 2013), 310.

60 Маријан Микац, „Још мало о језику филмских текстова“, *Нова Европа*, бр. 4, књ. XXVIII, 26. 4. 1935, 140.

61 Маријан Микац, „Језик у филмским текстовима“, *Нова Европа*, бр. 2, књ. XXVIII, 26. 2. 1935, 62.

„Пут у живот“ је био први совјетски тон-филм који је био приказан у Југославији, иако су, према наводима Микаца у *Новој Европи*, поједини пољски или чешки филмови са „пар руских реченица и са руским униформама несавесно“⁶² били представљани као производи звучне кинематографије СССР-а. Хрватски писац је повезао интересовање становништва за совјетске тон-филмове са њиховим закаснелим увозом, zasiћеношћу холивудском и немачком продукцијом и задовољством штампе, ненаклоњене „словенској браћи“, успесима совјетских филмова у иностранству (иако међу њима постоји разлика у квалитету). У загребачком часопису *Књижевник*, премда је хвалио „Пут у живот“ због мало пропагандног текста, Микац је упозоравао да не би требало занемарити заштиту омладине од таквих утицаја.⁶³ Филм је „бранио“ и Ване Живадиновић-Бор, београдски публициста и надреалиста, који наводи да се он „није смео узети као доказ против совјетског система“,⁶⁴ јер приказује успех „револуционарне методе“⁶⁵ и ситуацију непосредно након револуције. Иначе, филм је био приказиван и у 1934. години укупно четрдесет и два дана, и током 1939. и 1940.⁶⁶

За сезону 1934/35, југословенско предузеће за изнајмљивање филмова *Атлантис филм* је изнело на тржиште искључиво совјетска дела. Од укупно њих осам, дозвољени су: „Бура“, „Чељускинци“, „Господа Головљеви“, „Пастир Костја“, „Песма на Волги“, „Петроградске беле ноћи“, а забрањени „Златне горе“ и „Хармоника“. За наредну сезону су откупљени: „Летећи људи“ („комедија из живота авијатичара“), „Под куполом циркуса“, „Љубав и завист“, „Пепо“, „Граница“ (радња се одвија на совјетско-пољској граници), „Златно језеро“ (први совјетски пустоловни филм), „Чапајев“, „Петар I“, „Аероград“, музичка комедија „Руски славуј“, „Последњи крижари“ и „Предстража“.⁶⁷ Предузеће је истицало да је власницима кинематографа и јавности „једино битно да је филм руски“.⁶⁸

И комунистичка литература наводи да су совјетски филмови оставили велики утисак на омладину и чланове СКОЈ-а у учитељској

62 Маријан Микац, „Руски филмови код нас“, *Нова Европа*, бр. 3, књ. XXVIII, 26. 3. 1935, 88.

63 Маријан Микац, „Руски тон филм 'Put u život'“, *Književnik: hrvatski književni mjesečnik*, br. 2, godina VII, februar 1934, 81.

64 Vane Živadinović-Bor, „Put u život“, *Danas: književni časopis*, knj. I, 1. januar 1934, 385.

65 Исто, 383.

66 Подаци аутора на основу прегледа биоскопског репертоара у *Политици*.

67 Маријан Микац, „Нови руски филмови“, *Нова Европа*, бр. 8, књ. XXVIII, 26. 8. 1935, 265–266.

68 Исто, 266.

школи у Сомбору, који су бурним и дуготрајним аплаузима поздрављали филмове „Пастир Костја“, „Циркус“, „Волга-Волга“ и „Петар I“. Они су јавно певали „Комсомолску песму“ из „Пастира Костје“ и песму „Велика држава моја отаџбина“ из „Циркуса“.⁶⁹ Према речима Августа Цесареца, музичка подлога „Пастира Костје“, џез комедије „разузданог весеља створена по начелу да се револуција има већ довољно разлога смејати“,⁷⁰ била је најпопуларнија те сезоне. Рекламирајући филм, *Политика* наводи да су гледаоци након пројекције узвикивали: „То је право чудо!“, „Овако нешто досад нисмо видели!“ и „Гледаћу и по други пут!“, правећи на тај начин „највећу рекламу, јер је сваког насмејала као ни један филм до данас“.⁷¹ Током 1935. филм је био репризиран укупно двадесет и четири дана, 1936. деветнаест дана, 1937. седам, 1939. осамнаест, а 1940. године 23 дана.⁷²

Интересовање је било велико и за филм „Чељускинци“, који приказује спасавање експедиције Чељускина. Препуна сала београдског биоскопа на дан премијере и велики број купљених карата довели су до тога да власник следећег дана пројекцију започне у преподневним сатима. Комунистички лист *Пролетер* наводи да „клицању публике није било краја“, а да је појављивање лика Стаљина произвело „урнебесан аплауз“. Због оваквих реакција, наводи се, следећег дана је забрањен филм и књига у издању загребачке штампарије, која је описивала акцију спасавања и чији је тираж распродат за три дана.⁷³

И чланак у *Политици* из фебруара 1935. говори о популарности совјетских филмова. „Последњих година било је тек неколико таквих представа на које су гледаоци јурили без предомисљања“ попут „Пута у живот“ и „Чељускинаца“. „Значајно је да су то дела без неких нарочитих или без икаквих уметничких претензија. Па ипак, гледаоци су ишли да их виде пре сваког другог филма“.⁷⁴ И приликом репризирања гледаност „Пута у живот“ је била висока. У *Политици* се наводи да је након шест дана приказивања у Београду у

69 Miloš D. Radojčin, „Aktivnost SKOJ-a u somborskoj učiteljskoj školi“, *Učesnici i сведoci: zbornik sećanja o delatnosti naprednog učiteljstva Jugoslavije do 1941*, II, priredio O. Cicmil, (Beograd: Društvo za izučavanje delatnosti naprednog učiteljstva Jugoslavije, 1974), 431.

70 Avgust Cesarec, „Sovjetski kino“, *Hrvatska svjedočanstva o Rusiji*, priredio J. Križanić, (Zagreb: Savremena naklada, 1945), 529.

71 Политика, бр. 9563, година XXXI, 30. 12. 1934, 26.

72 Подаци аутора на основу прегледа биоскопског репертоара у *Политици*.

73 Anonim, „Film o Čeljuskiincima v Beogradu“, *Proleter*, br. 1, godina XI, januar 1935, 10.

74 В.[ане] Ж.[ивадиновић] Б.[ор], „Хоћемо ли у биоскоп?“, *Политика*, бр. 9616, година XXXII, 24. 02. 1935, 8.

мају 1940. филм погледало 9.835 гледалаца,⁷⁵ наредног дана се тај број повећао на 10.848,⁷⁶ с тим да је коначни број био 12.148.⁷⁷

Наведени коментари у дневној штампи сведоче о позитивним реакцијама на совјетске филмове, одражавајући став народа према СССР-у и борбу власти кроз цензуру против пропаганде која је ширена тим путем. Иако је публика доживљавала филм као забаву, о чему говори и интересовање за „Пастира Костју“, популарност „Пути у живот“ који се бави „беспризорном“ децом и „Чељускинаца“ указује на постојање одређене дозе русофилије. Становништво се интересовало за живот Руса и збивања у Русији. О томе сведочи и чињеница да су новине свакодневно извештавале о тешкоћама које је Чељускинова експедиција преживљала и о ситуацији у совјетској држави.

Објавом вести о почетку трговинских преговора са Совјетима маја 1940, у *Времени* је одштампан чланак о руском филму, просовјетски оријентисан. Аутор Бошко Токин је био први српски филмски критичар, публициста, оснивач првог клуба филмофила на Балкану и уређивач загребачког часописа *Филм*.⁷⁸ Наведени текст представља један од четрнаест делова његове „Историје седме уметности“ која је објављивана у наставцима у *Времени*. Пишући о Вертовљевим филмовима „Човек са филмском камером“ и „Једанаест година“, аутор наводи да су то „приказана документа без улешавања“, јер је сниман „живот, без глумаца и глуме“.⁷⁹ Највише ипак изненађује опис „Оклопчаче Потемкин“: „Толико истине има у том филму као да уопште нема глуме“. Такође, хваљена је и техника снимања, која је „деловала исто тако револуционарно колико и сам предмет филма“.⁸⁰ Иако су због пропагандне улоге и потребе ширења социјалистичких идеја путем филма, приметна извесна понављања и једноличност, Токин је нагласио да су она избегнута употребом тонског система у новијим филмовима. Истакао је и „Пастира Костју“ као музичку комедију која је међу „најбољим“ филмовима „што су приказани на платну“ и пример да совјетска производња „не само држи корак са филмовима осталих земаља, већ и да уноси ново, свеже“.⁸¹ Овај чланак управо указује на промену политике др-

75 *Политика*, бр. 11474, година XXXVII, 14. 5. 1940, 16.

76 *Политика*, бр. 11475, година XXXVII, 15. 5. 1940, 21.

77 *Политика*, бр. 11476, година XXXVII, 16. 5. 1940, 23.

78 Škrabalo, *n. d.*, 71.

79 Бошко Токин, „Руски филм“, *Време*, бр. 6564, година XX, 5. 5. 1940, 19.

80 Исто, 19.

81 Исто, 19.

жаве према СССР-у, с обзиром на изразиту цензуру коју је спроводила до 1940. године.

Пред успостављање дипломатских односа са првом земљом социјализма 1940, у *Политици* је објављен чланак који се бави питањем совјетских филмова, између осталих и оних приказаних у Југославији. „Јури руска тројка прашњавим колосеком. Наједном на те скучености пред путницима се пружа величанствени приказ бескрајне кривудава реке окићене врбама. У плићаку једне сељанке, задигнутих сукања до изнад колена, весело певају и перу рубље. Складни руски хорови уз пратњу балалајки прате ову уводну слику. Гледаоце хвата пријатна језа. Осећај непосредне лепоте природе, која је као и свака права лепота проста, јасна и свима разумљива, обузима им душу и срце. Није то више филм који су хтели гледати. Они су учесници у њему, путници тројке чије ће им путовање пружити два незаборавна сата.“⁸² Овим речима се описује „Село греха“, уз изражено величање совјетске филмске индустрије, и у одређеном смислу даје патетична представа претпостављеног гледаоцавог стања. У чланку се наводи да је филм имао огроман успех код публике, који је довео до „утркивања власника биоскопа у доношењу совјетског филма“, као и „Буре над Азијом“ Пудовкина која је „и данас урезана у памћењу“.⁸³

Иако је појавом звучног филма у делима холивудске продукције „заборављен совјетски филм“ „који стрпљиво ствара свој нови пут“, „Пут у живот“ је поново усмерио у Југославији пажњу ка кинематографији СССР-а. Подсећајући на успех „Пастира Костје“ и „Челускинаца“, у чланку се истиче да су они допринели „санацији једног дела предузећа која су успела да га добију“,⁸⁴ што указује на то да су совјетски филмови били изузетно гледани. Њихов увоз су, пак, пратиле тешкоће, о чему сведоче речи да се „стицајем прилика већ неколико година у Југославији не приказује совјетски филм“,⁸⁵ што ипак не одговара тадашњој ситуацији.

Након што је Југославија признала СССР, филмови су увожени склапањем уговора са трговинским представништвом Совјетског Савеза у Београду. У другој половини 1940. купљен је велики број филмова из 1938. и 1939: „Петар I“⁸⁶ „Волга-Волга“, „Мињин и

82 Инж. С., „Совјетски филм и југословенско филмско тржиште“, *Политика*, бр. 11507, година XXXVII, 16. 6. 1940, 15.

83 Исто, 15.

84 Исто, 15.

85 Исто, 15.

86 Узевен је 1938. године. - РГАЛИ, Всесоюзное объединение по экспорту и

Пожарски“, „Стењка Разин“, „Сорочински сајам“, „Живот Пушкина“, „Максимова младост“, „Бетовенов концерт“, „Без мираза“, „Њих тринаесторица“, „Циркус“, „Морнари“, „Подкидиш“ и „Члан владе“.⁸⁷ Овај последњи филм је цензура забранила и обавестила Сајузтаргкино.⁸⁸ Исте године је загребачки *Меркур филм* саопштио да ће упутити у Москву свог представника ради преговора о увозу. Ту жељу су Совјети доводили у везу са повећаним интересовањем „маса“ за њихове филмове, због којег су и југословенска предузећа иницирала куповину нових.⁸⁹ И београдски *Авала филм* је увезао изванредан број филмова. Цензурна комисија је забранила „Трећу сесију Врховног Савета СССР“, „Сећања Мајаковског“, „Сеоскопривредну изложбу“ и „Совјетски Арктик“, због њиховог пропагандног карактера и могућег негативног утицаја на „душу гледалаца“.⁹⁰ Предузеће је упутило жалбу Вишој цензурној комисији, али је она одбијена.

Интересовање које је до 1940. године постојало за совјетске филмове наставило се и након признања Совјетског Савеза. О томе говори и чињеница да је „Волга-Волга“ била на репертоару педесет и један дан у периоду од септембра до децембра 1940.⁹¹ На њеној премијери у београдској *Уранији*, публика је, према наводима В. А. Плотњикова, посланика у Југославији, аплаудирала у тренутку када је на екрану приказана железничка станица Химки и грб СССР-а. После прве пројекције ти кадрови су уклоњени интервенцијом полицијских органа (без одобрења Трговинског представништва), а након полицијски инсцениране туче у Загребу је забрањен филм који приказује првомајску параду, иначе веома успешан.⁹² Веома популаран је био и филм „Петар и Катарина“ који је погледало за десет дана 32.169 Београђана (скоро сваки десети). Београдска *Правда* га

импорту, ф. 2918, оп. 1, д. 9, лл. 16, Справка о експорту советских кинофильмов за 1939. Краткая справка о реализации и демонстрации советских кинокартин за границей в 1938.

87 Аноним, „Совјетски филмови које ћемо видети“, *Време*, бр. 6619, година XX, 30. 6. 1940, 12.

88 РГАЛИ, Всесоюзное объединение по экспорту и импорту, ф. 2918, оп. 2, д. 15, лл. 5, Информационная сводка 1940. Союзторгкино.

89 РГАЛИ, Всесоюзное объединение по экспорту и импорту, ф. 2918, оп. 2, д. 15, лл. 5. Информационная сводка 1940. Союзторгкино.

90 Письмо полномочного представителя СССР в Югославии В. А. Плотникова в НКВД СССР о демонстрации советских фильмов в Югославии, АВП СССР (Док. №279, *Советско-югославские отношения 1917–1941. Гл. Сборник документов и материалов*, ред. В. В. Зеленин, С. Цветкович, (Москва: Наука, 1992), 337).

91 Подаци аутора на основу прегледа биоскопског репертоара у *Политици*.

92 Письмо полномочного представителя СССР (Док. №279, *Советско-югославские*, 337).

је рекламирала као филм који „треба да види још више“ гледалаца, напомињући „незапамћен успех“ „генијалног дела из најбурнијих дана руске историје“.⁹³

Велико интересовање за совјетске филмове је, према наводима ТАСС-а, било и на затвореним пројекцијама које је организовало Посланство Совјетског Савеза у Београду. Оно је у престоничком биоскопу октобра 1940. приказало „Манерхајмову линију“, филмски журнал „Фискултурна парада у Москви“ и део документарног филма „На Дунаву“.⁹⁴ На новој затвореној пројекцији, два месеца касније у београдском *Луксору*, одзив за „Војну младост“ (Фискултурна парада у Москви 1940. године), краткометражни филм „Црвена армија“ и филмске журнале је, према наводима Плотњикова, био толики да сала није могла да прими све заинтересоване, а публика је поздрављала бурним аплаузима Стаљина, Ворошилова и друге представнике СССР-а када би се појавили на екрану.⁹⁵

Током новембра и децембра 1940. године били су приказани историјски филмови „Петар I“ и „Петар и Катарина“ (други део „Петра I“), који је у Словенији најављиван као „грандиозни монументални веле филм“ и „моћна епопеја највећег мајстора садашњице“,⁹⁶ док Константин Атанасијевић, аутор рубрике „Критика филмова“ из *Времена*, истиче његову нетендециозност и уметничку вредност.⁹⁷ Одлуку за њихово приказивање могуће је повезати са променом која је уследила након признања СССР-а, с обзиром на то да је „Петар I“ био откупљен 1938. Поготово је интересантно одобрење за пројекцију „Мињина и Пожарског“, предводника буне из 17. века, коју је московска влада истицала као револуционарни покрет и пропагирала кроз филм. Сличан мотив је и у филму „Петар и Катарина“ у којем су се радници побунили против кнеза, у „Бури над Азијом“ у којој потомак Џингис-кана предводи монголски народ против окупаторских „капиталиста“ и „паса“ британске империје и у „Стењки Разину“ (према наводима Константина Атанасијевића, „илустрацији историјске истине“⁹⁸) који приказује побуну донског

93 *Правда*, бр. 12956, година XXXVI, 24. 11. 1940, 29.

94 Государственный Архив Российской Федерации (ГАРФ), ТАСС, ф. 4459, оп. 27, д. 169, Просмотр советских фильмов в Белграде.

95 ГАРФ, ТАСС, ф. 4459, оп. 27, д. 169, лл. 52, Закритый просмотр советских фильмов в Югославском кинотеатре.

96 France Brenk, *Kratka zgodovina filma na Slovenskem*, (Ljubljana: Univerzum, 1978), 69.

97 К.[онстантин] А.[танасијевић], „Критика филмова“, *Време*, бр. 6766, година XX, 24. 11. 1940, 14.

98 К.[онстантин] Атанасијевић, „Критика филмова“, *Време*, бр. 6812, година XXI, 12. 1. 1941, 16.

козака против руске власти. Тема бунта против угњетача, углавном представника царске или страних власти, и племства била је значајна у совјетској пропаганди.

У приказаним филмовима у Краљевини честе су биле и социјалне теме: стамбено питање у „Москва како се смеје и плаче“, проблем „беспризорних“ у „Путу у живот“, живот у алтајском селу у филму „Одна/Сама“ и хришћана и муслимана на Кавказу у „Елису“, у поправном заводу у „Песми на Волги“, породични односи у филмовима „Мој син - дете другог“, „Родио се човек“ и „Поштарева кћи“, питање удаје и брачних односа у „Без мираза“, „Наталка Полтавка“, „Живи леш“ и „Гроза/Бура“, тежак положај жене у предреволюционарној Русији у „Жутој књижици“ и „Селу греха“, и односи међу донским козацама у „Тихом Дону“. У последња два филма је кроз тему Првог светског рата критикована „империјалистичка власт белог цара“ с освајачким намерама, док је у филмовима „На раскршћу страсти“ и „Господа Головљеви“ критиковано племство.

Поред социјалних тема, чести су били и филмови забавног карактера, односно комедије веома пропагандног карактера: „Пастир Костја“, „Волга-Волга“, „Сорочински сајам“, „Песмом кроз живот“ и „Нахоче“. Приказана је и бајка „Зачарана лепотица Василиса Прекрасна“ у којем је, како наводи хрватски левичарски публициста и новинар Отокар Кершовани⁹⁹ у комунистичком часопису за културна питања *Израз*, представљен „сукоб угњетача и угњетених“.¹⁰⁰ Као и „Непослушни Ђира“, који је, према мишљењу Кершованија, изазвао „огроман интерес јавности“ будући да сведочи о потрази за „златним кључем“ који ће „отворити пут у царство слободе и среће“¹⁰¹ које нуди совјетска власт. У појединим делима био је присутан и мотив интернационализма. У филму „Одна/Сама“ је приказан живот једног алтајског народа, у „Елису“ грузијског и чеченског племена, док је у „Путу у живот“ један од главних ликова са Кавказа. У „Петру I“ и „Петру и Катарини“ појављује се глумца јапанског и афроамеричког порекла, као и у „Циркусу“ кроз који се наглашава да Совјетски Савез не прави разлику између деце, с обзиром на то да је син главне јунакиње, америчке глумице, био Афроамерикац. За овај филм је Кершовани у *Изразу* навео да је гледаоце „бацао у екстазу одушевљења и стање елементарног ганућа“¹⁰² док

---

99 Косановић наводи да је „Иван Марковић“ био псеудоним Кершованија. Kosanović, *n. d.*, 175.

100 Ivan Marković, „Nekoliko premijera“, *Izraz: časopis za sva kulturna pitanja*, br. 3, godina III, 1941, 139.

101 Исто, 161.

102 Исто, 138.

Атанасијевић наводи да је „диван шлагер“ „ослобођен тенденције“ „инфицирао музикалне Београђене“,¹⁰³ истичући ипак репродукцију песама као незадовољавајућу. Изузетно пропагандни су и филмови „Њих тринаесторица“, у којем се црвеноармејци боре против басмача, противника совјетске власти у централној Азији, и „Цигански закон“, који приказује ступање черге у колхоз.

У Југославији су приказана и два документарна филма: „Чељускинци“ и „Манерхајмова линија“, која говори о борби совјетских војника у руско-финском рату. Приказан је и један хорор филм „Медвеђа свадба“, пустиловни „Златно језеро“ и шпијунски „Шпијунажа (Москва 1921)“. О филмовима који су навођени као „Москва“, „Петроград“ у 1934. и „Предвечерје руске револуције“ у 1929. могуће је закључити да су њима представљани публици совјетски градови и да су на тај начин гледаоци били упознавани са животом у Совјетском Савезу. Поред наведених, током 1940. била је приказивана и „Парада на Црвеном тргу у Москви 1933. године“. Управо кроз њу се одражава прагматизам Југославије у признању СССР-а и тадашњим хвалоспевима о совјетској власти и поготово њеној војној снази у југословенској штампи. Публика је била упознавана и са доласком А. Ј. Лаврентијева и совјетске делегације, која је у Београду почетком јула 1940. ратификовала уговор о трговини и пловидби, кроз филмски журнал који је приказиван једанаест дана у јуну исте године, као и са доласком посланика Плотњикова у престоницу (приказиван је осам дана у јулу 1940).

Интересовање југословенске јавности за совјетске филмове и њихова популарност у Краљевини могу се повезати са контактима које су одржавале две државе током међуратног периода,¹⁰⁴ њиховом трговинском разменом (упркос томе што су прекинуле дипломатске односе) и русофилијом дела становништва, поготово српског. И поред тога што се на производе совјетске кинематографије гледало као на потенцијално претеће елементе, због њихове пропагандне садржине (и сходно томе су извесни забрањивани), они су увожени директним контактом са совјетским предузећима, а након што је Југославија успоставила дипломатске односе са московском владом јуна 1940. године преко трговинског представништва СССР-а у Београду. Укупно четрдесет три филма су добила одобрење за приказивање, иако су државне власти преко комисија цензурисале и уклањале поједине кадрове из њих.

103 К.[онстантин] А.[танасијевић], „Критика филмова“, *Време*, бр. 6819, година XXI, 19. 1. 1941, 16.

104 Vuk Dragović, *Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika*, (Beograd: Nolit, 1940), 99–129.

Приближавањем светског рата границама Југославије клијале су идеје о зближењу са Русијом. Долази до директних контаката југословенског и совјетског посланика у Анкари Шуменковића и А. В. Терентјева, још крајем 1939.¹⁰⁵ Убрзо након тога је дошло и до првог узајамног формалног акта – договора о склапању трговинског споразума приликом посете представника југословенске делегације Москви 30. априла 1940.¹⁰⁶ Чак је делегација после разговора са народним комесаром за спољну трговину А. И. Микојаном и народним комесаром иностраних дела В. М. Молотовим присуствовала паради на Црвеном тргу 1. маја.¹⁰⁷ У реакцијама на ове догађаје, према наводима ТАСС-а, долазило је до јавног одушевљења, које је било посебно изражено у русофилским круговима на Цетињу. Дана кад је објављена информација о путу представника у Совјетски Савез, у овом граду је био пијачни дан. Прекинувши послове, сељаци су организовали масовне шетње и плесање који су трајали до касно увече, иако је полиција у почетку неуспешно настојала да то спречи. У овој представи народ је осмислио и певао песму, која ће постати популарна у ратним годинама - „После двадесет година отопио се лед. Сам Стаљин им је руке пружио. Плива патка, плива гуска, наша земља биће руска“ („Под конец после 20 лет растаял лед. Сам Сталин руки им пожал. Настоящий утка, пльиви гуска, земля наша будет руска“).¹⁰⁸ Овоме је допринела свест о вековним српско-руским односима, коју су у годинама одсуства званичних веза на релацији Београд–Москва, између осталог, потхрањивали и совјетски филмови приказани у Југославији. У њима је било много идеолошког, али су постојале и трајне уметничке вредности и традиционалне црте присутне у руској драмској уметности, што су признавали чак и руски емигранти доследни у својим антикомунистичким ставовима. Истакнути режисер заслужан за развој српског и емигрантског позоришног живота, Јуриј Ракићин је записао 17. септембра 1940.

---

105 АЈ, Посланство Краљевине Југославије у Турској – Цариград и Анкара, 370-34-595. Телеграм посланика Краљевине Југославије у Турској Илије Шуменковића министру иностраних послова Краљевине Југославије Александру Цинцар-Марковићу од 8. јануара 1940.

106 Вук Винавер, „Спољнополитичка позадина успостављања југословенско-совјетских дипломатских односа 1940“, *Зборник Матице српске за друштвене науке* 45/1966, (Нови Сад: Матица српска, 1966), 47.

107 Аноним, „Југословенска делегација у Москви води преговоре за успостављање привредних односа са Совјетском Русијом“, *Политика*, бр. 11462, година XXXVII, 1. 5. 1940, 7.

108 Песму су забележили у руском преводу представници СССР-а. ГАРФ, ТАСС, ф. 4459, оп. 27, д. 169, К положению в Югославии.

у свој дневник карактеристично запажање: „На моје одушевљење совјетским филмом 'Волга-Волга' Рибински ми одбруси: 'Да, добро глуме и весело је, али како могу да вас понесу глумци када тамо постоје концентрациони логори?!' – Идиот! Логори су сада свуда. Ми, емигрантим, можемо, чак морамо мрзети совјетску власт, али је не смемо мешати са уметношћу“.¹⁰⁹

Списак совјетских филмова који су приказивани у Краљевини Југославији¹¹⁰

Назив совјетског филма/ Српски превод	Режисер	Премијера у Југославији (и у СССР-у)
„Коллежский регистратор“/ „Поштарева кћи“	Ю. А. Желябужский/ Ј. А. Жељабужски	1927. (1925)
„Медвежья свадьба“/ „Медвеђа свадба“	К. П. Эггерт / К. П. Егерт	1927. (1926)
„Бабы рязанские“/ „Село греха“	И. К. Правов	1929. (1927)
„Живой труп“ / „Живи леш“	Ф. А. Оцеп	1929. (1929)
„Потомок Чингисхана“/ „Бура над Азијом“	В. И. Пудовкин	1929. (1928)
„Земля в плену“/ „Жута књижица“	Ф. А. Оцеп	1929. (1928)
„Элисо“ / „Елисо“	Н. Н. Шенгелая/ Н. Н. Шенгелая	1929. (1928)
„Мой сын“/ „Мој син - дете другог“	Е. В. Червяков/ Ј. В. Червјаков	1929. (1928)
„Катка - бумажный ранет“/ „Они који живе од улице“	Ф. М. Эрмлер/ Ф. М. Ермлер	1929. (1926)
„Девушка с коробкой“/ „Москва како се смеје и плаче“	Б. В. Барнет	1929. (1927)
„Татарска крв“	?	1929.
„Человек родился“/ „Родио се човек“	Ю. А. Желябужский/ Ј. А. Жељабужски	1929. (1928)

109 Алексеј Арсењев, „Ракитин међу руским емигрантима“, *Зборник Матице српске за сценске уметности и музику* 16–17/1995, (Нови Сад: Матица српска, 1995), 259.

110 Табела је настала на основу биоскопског репертоара који је свакодневно објављиван у *Политици* од 1. јануара 1927. до 6. априла 1941.

„Хромой барин“ / „На раскршћу страсти“	К. П. Эггерт/ К. П. Егерт	1929. (1929)
„Кира-Киралина“ / „Кира Киралина“	Б. С. Глаголин	1930. (1928)
„Путевка в жизнь“ / „Пут у живот“	Н. В. Экк / Н. В. Ек	1932. (1931)
„Две встречи“ / „Шпијунажа (Москва 1921)“	Я. И. Уринов/ Ј. И. Уринов	1933. (1932)
„Тихий Дон“ / „Тихи Дон“	И. К. Правов	1934. (1931)
„Гроза“ / „Гроза/Бура“	В. М. Петров	1934. (1934)
„Челюскин - Герои Арктики“ / „Челюскинцы“	Я. Посельский/ Ј. Посельски	1934. (1934)
„Весёлые ребята“ / „Пастир Костја“	Г. В. Александров	1934. (1934)
„Песня о счастье“ / „Песма на Волги“	М. С. Донской/ М. С. Донској	1935. (1934)
„Иудушка Головлев“ / „Господа Головлёвы“	А. В. Ивановский/ А. В. Ивановски	1935. (1934)
„Одна“ / „Одна/Сама“	Г. М. Козинцев	1935. (1931)
„Петербургская ночь“ / „Петроградске беле ноћи“	Г. Л. Рошаль/ Г. Љ. Рошаль	1935. (1934)
„Золотое озеро“ / „Златно језеро“	В. А. Шнейдеров/ В. А. Шнејдеров	1935. (1935)
„Пепо“ / „Жена за хиљаду рубаља“	А. И. Бек-Назаров	1936. (1935)
„Последний табор“ / „Цигански закон“	М. И. Гольдблат/ М. И. Голдблат	1936. (1936)
„Наталка Полтавка“ / „Наталка Полтавка“	И. П. Кавалеридзе	1938. (1936)
„Парада на Црвеном тргу у Москви 1933“	?	1940.
„Волга-Волга“	Г. В. Александров	1940. (1938)
„Минин и Пожарский“ / „Мињин и Пожарски“	В. И. Пудовкин	1940. (1939)
„Бесприданница“ / „Без мираза“	Я. А. Протазанов/ Ј. А. Протазанов	1940. (1937)

„Пётр Первый“ Первая серия/ „Петар I“	В. М. Петров	1940. (1937)
„Пётр Первый“ Вторая серия/ „Петар и Катарина“	В. М. Петров	1940. (1939)
„Подкидыш“ / „Нахоче“	Т. Н. Лукашевич	1940. (1940)
„Степан Разин“/ „Стењка Разин“	И. К. Правов	1941. (1939)
„Цирк“ / „Циркус“	Г. В. Александров	1941. (1936)
„Линия Маннергейма“/ „Манерхајмова линија“	В. Н. Бељаев/ В. Н. Бељајев	1941. (1940)
„Василиса Прекрасная“/ „Зачарана лепотица Василиса прекрасна“	А. А. Роу	1941. (1940)
„Тринадцать“/ „Њих тринаестица“	М. И. Ромм / М. И. Ром	1941. (1937)
„Сорочинская ярмарка“/ „Сорочински сајам“	Н. В. Экк / Н. В. Ек	1941. (1939)
„Золотой ключик“/ „Непослушни Ђира“	А. Л. Птушко	1941. (1939)
„Музыкальная история“/ „Песмом кроз живот“	А. В. Ивановский/ А. В. Ивановски	1941. (1940)

Извори и литература

Необјављени извори

Архив Југославије:

- Фонд 65, Министарство трговине и индустрије Краљевине Југославије.
- Фонд 66, Министарство Просвете Краљевине Југославије.
- Фонд 370, Посланство Краљевине Југославије у Турској – Цариград и Анкара.

Государственный Архив Российской Федерации. Фонд 4459, ТАСС.
Российский Государственный Архив Литературы и Искусства. Фонд 2918, Всесоюзное объединение по экспорту и импорту.

Објављени извори

- Statistički godišnjak 1932*, IV. Beograd: Državna štamparija, 1934.
Statistički godišnjak 1933, V. Beograd: Državna štamparija, 1935.
Statistički godišnjak 1934–1935, VI. Beograd: Državna štamparija, 1936.
Statistički godišnjak 1936, VII. Beograd: Državna štamparija, 1937.
Statistički godišnjak 1937, VIII. Beograd: Državna štamparija, 1938.
Statistički godišnjak 1938–1939, IX. Beograd: Državna štamparija, 1939.
Statistički godišnjak 1940, X. Beograd: Državna štamparija, 1941.

Периодика

Време

Danas: književni časopis

Izraz: časopis za sva kulturna pitanja

Književnik: hrvatski književni mjesečnik

Нова Европа

Политика

Правда

Proleter: Centralni organ Komunističke partije Jugoslavije (sekcije Kominterne)

Литература

1. Арсењев, Алексеј. „Ракитин међу руским емигрантима“. *Зборник Матице српске за сценске уметности и музику* 16–17/1995.
2. Brenk, France. *Kratka zgodovina filma na Slovenskem*. Ljubljana: Univerzum, 1978.
3. Cesarec, Avgust. „Sovjetski kino“. *Hrvatska svjedočanstva o Rusiji*, priredio J. Križanić. Zagreb: Savremena naklada, 1945.
4. Димић, Љубодраг. *Културна политика Краљевине Југославије 1918–1941*, III: Политика и стваралаштво. Београд: Стубови културе, 1997.
5. Dragović, Vuk. *Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika*. Beograd: Nolit, 1940.
6. Dugač, Željko. „Zdravstveno prosvjeđivanje filmom ranih 1920-tih u Hrvatskoj“. *Časopis za suvremenu povijest* 3/2009.
7. Gillespie, David. *Early Soviet Cinema, Innovation, Ideology and Propaganda*. London: Wallflower Press, 2005.
8. Jovanović, Miroslav. „Kraljevina SHS i antiboljševička Rusija 1918–1924“. *Tokovi istorije* 1–2/1995.

9. Kenez, Peter. *Cinema and Soviet Society. From the Revolution to the Death of Stalin*. London, New York: I. B. Tauris, 2001.
10. Kenez, Peter. *The Birth of the Propaganda State (Soviet media and mass mobilization)*. Cambridge: University Press, 1986.
11. Kosanović, Dejan. *Kinematografija i film u Kraljevini SHS/Jugoslaviji: 1918–1941*. Beograd: Filmski centar Srbije, 2011.
12. Krizman, Bogdan. *Vanjska politika jugoslavenske države 1918–1941. Diplomatsko-historijski pregled*. Zagreb: Školska knjiga, 1975.
13. Lawton, Anna. *The Red Screen. Politics, Society, Art*. London, New York: Routledge, 1992.
14. Lim, Mira i Antonjin Lim. *Najvažnija umetnost – Istočnoevropski film u dvadesetom veku*. Beograd: Clio, 2006.
15. Marković, Slobodan Ž. „zenitizam“. *Rečnik književnih termina*. Beograd: Nolit, 1986.
16. Милорадовић, Горан. *Карантин за идеје. Логори за изолацију сумњивих елемената у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца 1919–1922*. Београд: Институт за савремену историју, 2004.
17. Милорадовић, Горан. *Лепота под надзором. Совјетски културни утицаји у Југославију 1945–1955*. Београд: Институт за савремену историју, 2012.
18. Miloradović, Goran. „Od anarhizma do šovinizma: Drugi svetski rat i pripadnici avangardnog umetničkog kruga oko časopisa Zenit – Ljubomir Micić i Marijan Mikac“. *Intelektualci i rat 1939–1947. Zbornik radova s Desničinih susreta 2012*, Dio 2, ur. Drago Roksandić, Ivana Cvijović Javorina. Zagreb: Filozofski fakultet, 2013.
19. Ostojić, Stevo. *Rat, revolucija, ekran*. Zagreb: Spektar, 1977.
20. Радојевић, Мира. *Научник и политика. Политичка биографија Божидара В. Марковића (1874–1946)*. Београд: Филозофски факултет, 2007.
21. Radojčin, Miloš D. „Aktivnost SKOJ-a u somborskoj učiteljskoj školi“. *Učesnici i svedoci: zbornik sećanja o delatnosti naprednog učiteljstva Jugoslavije do 1941*, II, priredio O. Cicmil. Beograd: Društvo za izučavanje delatnosti naprednog učiteljstva Jugoslavije, 1974.
22. Simić, Bojan. *In the Spirit of National Ideology. Organization of State propaganda in Eastern and Southern Europe in the 1930s, comparative perspectives on Poland, Yugoslavia and Bulgaria*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2013.
23. Симић, Бојан. *Пропаганда Милана Стојадиновића*. Београд: Институт за новију историју Србије, 2007.
24. *Советско-југославске одношене 1917–1941. Гз. Сборник докуменатов и материалов*, ред. В. В. Зеленин, С. Цветкович. Москва: Наука, 1992.

25. *Српски биографски речник*, VI, Мар–Миш. Нови Сад: Матица српска, 2014.
26. Теплиц, Ежи. *История киноискусства*, I: 1895–1927. Москва: Прогресс, 1968.
27. Теплиц, Ежи. *История киноискусства*, II: 1928–1933. Москва: Прогресс, 1971.
28. Теплиц, Ежи. *История киноискусства*, III: 1934–1939. Москва: Прогресс, 1973.
29. Тимофејев, Алексеј. *Руси и Други светски рат у Југославији: Утицај СССР-а и руских емиграната на догађаје у Југославији 1941–1945*. Београд: Институт за новију историју Србије, 2011.
30. Винавер, Вук. „Спољнополитичка позадина успостављања југословенско-совјетских дипломатских односа 1940“. *Зборник Матице српске за друштвене науке* 45/1966.
31. Вучковић, Радован. *Модерни правци у књижевности*. Београд: Просвета, Нолит, 1986.
32. Škrabalo, Ivo. *101 godina filma u Hrvatskoj 1896–1997. Pregled povijesti hrvatske kinematografije*. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 1998.
33. Youngblood, Denise J. *Soviet cinema in the Silent Era 1918–1935*. Texas: University of Texas Press, 1991.
34. Зоркая, Нея М. *История советского кино*. Санкт-Петербург: Алетейя, 2005.

Summary

Milana Živanović

Soviet Films in the Cinemas of the Kingdom of SHS/Yugoslavia

Abstract: Based on documents from Russian and Serbian archives, newspapers from the interwar period and relevant literature, the article deals with the import and broadcasting of Soviet films in the Kingdom of SHS/Kingdom of Yugoslavia. Despite the official government policy that had withheld official diplomatic recognition of the Soviet Union until 1940, the import of films from a socialist state demonstrated that some form of trade and cultural relations between the two countries did exist.

Key words: Soviet film, Kingdom of Yugoslavia, censorship, Serbian-Russian relations

Despite the fact that the Kingdom of Yugoslavia did not officially recognize the new Soviet government in Moscow until 1940, Belgrade allowed its entrepreneurs and enterprises to trade with the Soviet Union. The export to and import from and to USSR included films made in the Communist state. Its cinematography was state-governed, considering the famous quote of V. I. Lenin that: “of all the arts, the most important one for us is the cinema“. Thus, movies were used to propagate the new revolutionary ideas among the people in RSFSR and abroad. The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes recruited a different set of measures to counter those ideas. One of them was film censorship. Until 1927, the government in Belgrade, whose representatives were members of the censorship boards, banned the import of Soviet films to be shown across the country, justifying their decisions by the threat of potentially negative influence. From this period on (April 1941), forty three films were shown in the Kingdom, although some intense propaganda scenes were cut out by the censors. The level of attention that the films sparked among the citizens of Yugoslavia reflected the contacts between the two nations that were maintained during the period from 1918 to 1940 and Russophilia especially among the Serbs who were keen to know about the life of the Russian people and the situation in USSR.